

Anita Kurimay. *Queer Budapest: 1873–1961*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2020. 326 oldal. ISBN 978-0-226-70579-8.

A nemi kisebbségekkel szemben ellenséges társadalmi közhangulatot gerjesztő közbeszéd, gyűlöletbeszéd közepette, ahol a hivatalos politikának kifejezett célja, olykor a történelemhamisítást is eszközként használva, egy jobboldali populista ideológia megszilárdítása, különösen fontos az olyan kulturális/történelmi rekonstrukción alapuló kutatás, amely hiteles képet tud adni azon folyamatokról, melyek tükrében megkérdőjeleződik a jelenkori politika kirekesztő és stigmatizáló állásfoglalása. Anita Kurimay *Queer Budapest: 1873–1961* (2020) című tanulmánykötete ilyen könyv. Bátor és körültekintő mű, mely radikálisan szembehelyezkedik a kortárs politika és társadalom nemi kisebbségeket megbélyegző szemléletével és magatartásformájával. A *Meseország mindenkié* (2020) kötet megjelenését övező botrány jelzi számunkra: a különbözőségeink azonos tiszteletére nevelés terén bőven van dolga a többségi társadalomnak.

Kurimay könyvének fejezetei azt az állítást támasztják alá, hogy a huszadik század elején Budapest élénk melegkultúrával dicsekedhetett. Kurimay ezen állítása legalább két okból figyelemreméltó. Egyrészt léket vág a kortárs politikai és társadalmi tévhitet, mely szerint az LMBTQ-emberek az 1989-es rendszerváltást követő „nyugati” demokrácia melléktermékei, s hogy a megelőző időszakban nem volt melegmozgalom, és a homoszexualitás sem volt látható (235). Másrészt a melegséget a huszadik század történelmi kontextusában helyezi el, a kortárs politikai-társadalmi helyzetből kiindulva elemzi azokat a politikai áramlatokat, amelyek a melegséget többé-kevésbé megtűrték vagy elhallgatásra kényszerítették. A kötetben markáns szempont az a körülmény, hogy a vizsgált időszakban a meleg és lesbikus kapcsolatok, politikai elkötelezettségtől függetlenül (Tormay Cécile és Zichy grófné Pallavicini Eduardina viszonya), szigorúan a privát szférán belül léteztek, s hogy a melegek a huszadik század folyamán különféle állami felügyelet szabályozó intézkedéseinek voltak kitéve, melyek a homoszexualitást hol patológiai esetként, hol pedig a társadalmi rend számára kifejezetten veszélyes elfajulásként tartották nyilván. Kurimay egyúttal hangsúlyozza, hogy a kutatás, s így a történelmi visszatekintés és emlékezés elé akadályt gördít, hogy az elmúlt száz év konzervatív és kommunista diktatúrái alatt a homoszexualitás vádjá kiváló alkalmat adott e hatalmi rendszereknek arra, hogy ellenfeleiket zsarolhatóvá tegyék, s különösen a kommunista rezsim alatt a hatalommal való együttműködés fő eszközeként szolgált. A kötet négy fejezete a rendőrségi és

kórtani dokumentumok mellett színekben gazdagon építi a korpuszba a korabeli szépirodalom (Márai Sándortól a *Zendülőke*, Szerb Antaltól az *Utas és holdvilág*, Guthi Soma *Homosexuális szerelem* című detektívregénye), a nemzetközi pszichológia és társadalomtudomány (Freud, Krafft-Ebing, Marcus Hirschfeld) melegségről valott ábrázolásmódjait, ami érdekesítő látetet nyújt a században uralkodó, szexualitással kapcsolatos kollektív attitűdről.

Az első fejezet 1867-től, a kiegyezéstől az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáig tárgyalja a melegekkel kapcsolatos társadalmi, politikai és kulturális közfelfogást. A szerző lenyűgöző erővel állítja párhuzamba a modernizálódó, európai sztenderdek szerint működni kívánó főváros képét azokkal a módszereiben megkérdőjelezendő pszichológiai és büntetés-végrehajtási elvekkel, melyek az „immorálisnak” vagy „fajtalannak” minősített egyének rendőrségi jegyzékbe vételével kívánták fenntartani a főváros „erkölcsi szellemét”. A rendőrség által kiállított homoszexuális jegyzék bizonyoságként szolgál arra, hogy a rendőri hatalmat mind jobban foglalkoztatta a férfiak egymás közötti nemi élete. Ugyanakkor a jegyzék által felmerülő gyógyszertani, jogi és rendőri diszkurzusok alapján a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a meleg jegyzőkönyvbe vétele több szerepet töltött be. Egyrészt a személyekről szerzett személyes információk lehetővé tették a hatalom számára tudományos módszerekkel feltérképezni és büntetni a fővárosban egyre aggasztóbb mértékben elhatalmasodó szexipart. Másrészt, többek között az által, hogy e jegyzék a hatóság számára pontos adatokat szolgáltatott a vizsgálat alá esett férfiakra, a rendőrség egyre pontosabb ismeretekhez jutott a főváros titkos találkahelyeiről.

A szerző a homoszexuálisokat listázó jegyzékkel kapcsolatban több érdekes ellentmondásra is felhívja az olvasó figyelmét. Bár az 1878-as törvénykezésben kriminalizálták a homoszexualitást, a korabeli újságok és rendőrségi jegyzék tanúsága szerint egészen a Monarchia felbomlásáig e rendelet elsődlegesen a férfiak közötti nyilvános szexuális aktusra vonatkozott, míg a nők közötti szexualitás elhallgatásra ítéltetett. A fővárosi rendőrkapitányság ennek megfelelően pusztán abban az esetben folytatott az azonos neműek közötti szexuális kapcsolatra vonatkozó vizsgálatot, amennyiben azt a „társadalmi erkölcsre veszélyesnek” találták (ide tartoznak a különféle melegpartik vagy a kiskorú prostituáltakkal folytatott aktusok). A homoszexuális aktusok patológiai és rendőri felügyelete német mintát követett, ahol a legjelentősebb hatást Marcus Hirschfeld elmélete gyakorolta, mely szerint a homoszexualitás már csupán azért is természetessé válhat, mert minden férfinak vannak nőies és minden nőnek vannak férfias vonásai (49). A fejezet jelentős argumentuma, hogy a rendőri vizsgálatoknál szigorúan heteronormatív nézőpont volt érvényben, melynek értelmében „autentikus”

melegekként könyvelték el az aktusok közben női szerepet betöltő passzív melegeket, míg azon melegék, akik „férfiként néztek ki” és az aktusok során „férfiként teljesítettek”, a rendőrség szemében megfeleltek a magyarországi maskulin férfiképnek, ennél fogva vizsgálat nélkül szabadon engedték őket (51).

„Bár az azonos neműek szexualitása, a deviancia más formáival szemben támasztott aggályokkal együtt megjelent a tizenkilencedik század nyilvános diszkurzusában, a devianciáról való párbeszéd nem az egyetlen útja volt annak, ahogyan a homoszexualitás a közbeszédbe lépett” (ford. a Szerző; 56), állítja Kurimay a kötet második fejezetében. A fejezet ezen érv mentén haladva, elsősorban két korabeli újságíró, Székely Vladimir és Tábori Kornél írásain keresztül részletesen kifejti a nyomtatott sajtóban megjelenő melegségről és a szexualitás minden más formájáról való beszédet. E publikációk, melyekben Székely és Tábori legfőképpen „a beteg szerelem lovagjainak” minősítették a melegeket, Kurimay szerint mindenképp azért figyelemreméltók, mert az ország legolvasottabb szerzői között emlegetett szerzőpáros elsőként tette a melegséget közbeszéd tárgyává. Székely és Tábor kapcsán Kurimay hangsúlyozza, hogy e szerzők beszámolóit értelmiségi háttérük, a nyugati és keleti országok szexuális kultúrájával kapcsolatos személyes tapasztalataik, valamint izgalmas történetek írására alkalmas tehetségük teszi kortársaik közül kiemelkedővé. Két írásuk, a *Bűnös Budapest* és a *Beteg szerelem* egyrészt világosan tükrözi a korabeli nyugat-európai homoszexualitással kapcsolatos nézeteket, ugyanakkor, még ha a maguk megengedőbb, toleránsabb módján is, de csatlakoznak a magyarországi közfelfogáshoz, mely egyrészt sem a melegekkel, sem a leszbikusokkal nem tudott mit kezdeni, másrészt a liberális oldalról is a heteroszexuális/homoszexuális, illetve tiszteletreméltó/perverz melegék dichotómia mentén gondolta el a melegség természetét. Ennek megfelelően Székely és Tábor kortársaikhoz hasonlóan megkülönböztette a társadalom számára tiszteletreméltó melegeket, akik hajlamaikat a privát szférában kiélve a publikus fronton tökéletesen eleget tesznek a heteroszexuális társadalmi rend kívánalmainak (ezek például a háborúban harcoló, a testüket időnként pénzért áruba bocsátó katonák), azoktól a „perverzektől”, akik szerintük klubokat alakítva fajtalanok egymással, s ártatlan serdülőket rontanak meg – mely esetben e két író a ma is érvényes közvélekedéssel egyhangúlag a homoszexualitást tévesen a pedofliával emeli egy szintre. Ahogyan Kurimay kiemeli, ezen írások tükröt tartanak koruk társadalma elé, mely puritán aggodalommal szemlélte az urbanizáció következtében Budapestre költöző melegék növekvő számát. Továbbá, bár műveik a század hátralévő részében nagyrészt az ismeretlenség homályába veszttek, kétpólusú látásmódjukkal évtizedekre meghatározták a melegék kollektív megítélését.

Az I. világháború vereségét követő Magyar Szovjet Köztársaság nemnormatív szexualitáshoz kötődő megközelítéseit taglalja a harmadik fejezet, ahol a szerző részletesen kitér az Országos Kísérleti Kriminológiai Osztály működésére, mely a homoszexualitást társadalomlélektani szempontok alapján vizsgálta. Ellentétben a liberális demokrácia moralizáló nézőpontjával, amely a homoszexualitást erkölcsstelennek bélyegezte meg, s azt hatósági vizsgálatok alá vetette, itt a hangsúly az egyén lelki életére és társadalmi körülményeire esett, melyek alapos vizsgálatát követően mind a büntett mértéke szerinti ítélet, mind pedig az egyén kikúrálása szóba kerülhetett. E szemlélet azt tartotta, hogy a szexuális orientáció a társadalmi körülmények és az egyén lelki traumái által befolyásolt és befolyásolható, képlékeny és rugalmas, tehát gyógyítható. Ahogy arra Kurimay rávilágít, a kommunista hatalomnak három oka volt arra, hogy e megközelítéseket alkalmazza. Az első, hogy a szocialista társadalom reformjának érdekében szükség volt egy olyan kollektív kommunista vízióra, mely szerint az ember változtatható, s ennek megfelelően maga a homoszexuális hajlam is megfelelő kezelés hatására „rehabilitálható a heteronormatív életformára” (116). Ezt erősítette a törekvés, melynek célja egy olyan kommunista jogrendszer intézményesítése volt, mely szöges ellentétben állt a liberális demokráciáéval, s mely azon logika szerint működött, hogy a homoszexualitás mindaddig nem büntetendő, míg nem jelent veszélyt a proletárdiktatúra számára. Továbbá, hogy működését szilárd alapokra helyezze, a kommunista hatalomnak szüksége volt olyan tudományos hivatkozási alapokra (többek között a társadalomelmélet, a pszichológia és a pszichoanalízis új vívmányaira), melyek szorosan illeszkedtek a kommunista embereszményhez és társadalomképhez. Ennek megfelelően, mindaddig, míg a meleg férfiak a szocialista társadalom számára produktívnak és nemi betegségtől mentesnek bizonyultak, legalísan élhették ki vágyaikat (117). Azonban, hívja fel a szerző az olvasó figyelmét, e némileg megengedő szemlélet minden esetben kérészéletű lett volna, s a nézet, hogy a homoszexualitás „gyógyítható”, egy idő után olyan szigorításokhoz vezetett volna – és a II. világháborút követő hatalomátvétellel vezetett is –, mely nem pusztán a homoszexuális aktust, hanem magát az elképzelést is tiltotta, hogy *létezzene* nemnormatív homoszexualitás, – paradox módon igazolva azt a felfogást, hogy minden keménysége ellenére a liberális demokrácia meglehetősen védelmező attitűdöt képviselt a homoszexualitással szemben.

A negyedik fejezet a két háború közötti kultúrpolitika nacionalista törekvéseit tekintve érdekes eseményt, Zichy grófné, Pallavicini Eduardina Tormay Cecile-lel megélt szerelmi kapcsolatát, valamint az e kapcsolatból keletkezett válási botrányt eleveníti fel. Több okból is érdemes közelebbről megvizsgálni ezt a kapcsolatot, valamint a Tormay körül kialakult kortárs személyi kultuszt, mondja Kurimay. Egyrészt Tormay regényvilága és a

Horthy-korabeli konzervatív kultúrpolitikában betöltött szerepe kiválóan alkalmazkodik a mai, 21. századi jobboldali ideológiákhoz. Ahogy Kurimay kiemeli, ennek ellenére is megdöbbentő, hogy a mai politika mennyire mellékvágányon kezeli azt a nem elhanyagolható szempontot, hogy Tormay egy patriarchális világrendszerben élő független nő volt, aki konzervatív nézetei ellenére sem házasodott meg soha, nem voltak gyerekei, valamint nőkkel való szexuális kapcsolataiban hol maszkulin (ilyen volt a grófnéval való viszonya), hol pedig feminin szerepet töltött be (ahogy azt a Krafft-Ebing elhíresült páciensével, Vay Sándorral való kapcsolata példázza). Tormay a regényei hangsúlyozottan konzervatív világszemlélet miatt válhatott a korabeli patriarchális irodalmi kánon részévé, mely ellentmondás arra enged következtetni, hogy egy női rópusztán abban az esetben válhat a férfiak uralta irodalmi hagyomány megbecsült tagjává, amennyiben maga is illeszkedik az e hagyomány által megkövetelt normába és írásaiban élte azt. Feltűnő továbbá az a megfontolás, melynek értelmében a Horthy-vezette kormányzat, hasonlóan a mai jobboldali politikához, politikai érdekből igyekezett eltussolni Tormay lesbikusságát, egészen odáig elmenve, hogy a bíróságot politikai befolyásuk alatt tartva készpénznek vehették a válopert benyújtó Zichy gróf veszteségét. Kurimay e fejezetben kiválóan vetíti előre azt is, hogy a homoszexualitás elhallgatása, mely a történelmi rekonstrukciót szinte lehetetlen feladat elé állítja, miként adott teret a felszín alatt virágzó homoszexuális szubkultúrának.

Az ötödik fejezet ezt a kérdést járja körbe, a rendelkezésre álló lehető legtöbb adatot felhasználva. A szerző folytatja azon érvelést, mely szerint az 1920–1930-as évek konzervatív kormányzata egy bizonyos struccpolitikát folytatva megengedő és elnéző volt a homoszexualitással kapcsolatban. Rendőrségi vizsgálatot pusztán abban az esetben folytattak, amikor a homoszexuális aktust különféle bűncselekmények, például rablás vagy zsarolás kísérték. Ez annál is érdekesebb, mivel az e büntettekről való bírósági ítélet egyre keményebb és radikálisabb volt. Nem elhanyagolható szempont továbbá a szélsőjobboldali antiszemitizmus térnyerése sem, mely Közép-Európa szerte, s így hazánkban is egyre durvább mértékben volt jelen. A homoszexualitás egészen a második világháborúig továbbra is olyan létformaként rögzült a köztudatban, mely helyreállítható, s így a melegség „átkától sújtott” férfiak „megmenthetőik”.

E nézetet alapjaiban dúlta fel és söpörte el a náci Németországgal kötött hadi és politikai szövetség. A remény, hogy a Trianon által elvesztett területeinket visszazerezhethetjük, s az ár, amit ezen ígéretért fizetnünk kellett, az egyik legnagyobb szégyenfoltot hagyta maga után hazánk történelmében. A hazában élő kisebbségek, romák, zsidók és homoszexuálisok fokozatosan kerültek egyre lehetetlenebb egzisztenciális helyzetbe és tűntek el végleg a föld

színéről. Ezen áruházzal, úgy gondolom, mindmáig nem sikerült megfelelő mértékben szembenéznie a magyar többségi társadalomnak, s így egy alapjában torz emlékezetkultúra rögzült a mai társadalmi köztudatban. Ahogy Kurimay rámutat, a Hitlerrel kötött szövetség a náci árja fajelméletre rendkívüli módon támaszkodó magyar identitástudatot gerjesztett a kollektív nemzeti öntudatban, mely a „tisztá magyar” faj elképzelését sulykolva próbálta helyrehozni a trianoni békediktátum katasztrofális következményei által szétszabdalt nemzeti egység érzetét. A német mintához hasonlóan ez azzal járt, hogy minden egyénnek, aki származása, hite vagy orientációja (esetleg ezek együttese) miatt nem fért bele ezen ideológiába, a legsúlyosabb mértékű kirekesztéssel és büntetéssel kellett számolnia. A Szálasi Ferenc irányította hungarista Nyilaskeresztes Párt a kasztráció fenyegető rémével egy olyan radikális végrehajtást igyekezett kieszközölni, mely világos képet adhat arról, hogy a homoszexualitást az előző korok általános meggyőződéseivel ellentétben már nem morális vétésnek vagy gyógyszeres kezeléssel kikezelhető betegségnek tekintették, hanem a nemzeti önazonosság és egység egyik fő gátjának, ami ideológiai alapon megsemmisítendő.

E szemléletváltás előjátéka volt annak a történelmi folyamatnak, mely a kommunista diktatúra hatalomátvételével is tartotta magát, s mely pontot tett a többségi társadalom és a kisebbségek békés együttélésére. Kurimay hangsúlyozza: míg a kommunizmus kezdeti korszaka a homoszexualitást egy gyógyítható betegségként írta le, a háború utáni korszak kommunista diktatúrája a büntetés intézményesült formáival igyekezett meleg férfiakból példamutató szocialista állampolgárokat faragni. Látszólagos ellentmondás, hogy a homoszexualitás 1961-es dekriminalizációja, melyben Csehszlovákiával együtt élen jártunk a „keleti blokk” országai közül, egybeesett a konzervatív alapokon nyugvó társadalmi nemi és szexuális politikai ideológia megszilárdításával. A lakáskeresés problémái, melyek eredményeként több idegen kényszerült a hatvanas években a társbérletben egy légtérbe, lehetlenné tették a privát szféra fenntartását. A homoszexualitás veleszületett hajlamként való elismerése egyrészt kibúvót jelentett az állami hatalom számára saját, a szexuális orientáció megváltoztatásával kapcsolatos inkompetenciájának beismerése alól, ugyanakkor burkoltan patologizálta és egyben stigmatizálta is a melegséget, ezzel táplálva a többségi társadalom homofóbiáját. A kádárizmus alatt a homoszexualitás vádja remek ürügyül szolgált arra, hogy a leleplezés által megszerzett tudás birtokában meleg emberek sokasága váljék zsarolhatóvá, s így a titkosszolgálat kiszolgálójává. Ennek megfelelően rengeteg, az 1989 előtti évtizedekben a hatalom által félelemben tartott, esetleg a hatalommal együttműködő meleg számára a múlt felelevenítése mindmáig érzékeny pont. Ugyanakkor az évtizedekig tartó hallgatás indokot szolgáltatott az illiberális politikai oldal számára azt

hangoztatni, hogy a homoszexualitás a liberális demokrácia előretörésének egyik „gyümölcse”.

E könyv éleslátóan és meggyőző érvekkel cáfolja e nézetet. Kritikai elemzést nyújt az egyes történelmi korszakok hatalmi mechanizmusairól, melyek a homoszexualitást elhallgatásra ítélték. Leleplezi a kiegyezést követő kulturális áramlatokhoz és politikai irányzatokhoz, melyek a homoszexualitást a maguk moralizáló vagy patologizáló igyekezetében is *láthatóvá* tették. A kötet egyedülálló voltát jelzi, hogy hasonlóan átfogó tanulmány a melegség huszadik századi magyarországi történetéről eddig nem született. Olvasmányos stílusa könnyen befogadhatóvá teszi, társadalomkritikai éle produktív vitára ösztönöz.

Szőke Sándor Dávid

SZTE, Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola

Felhasznált irodalom

- Gúthi, Soma. 1908. *Homosexuális szerelem (Tuzár detektív naplója)*. Budapest: Kunossy, Szilágyi és Társa.
- Márai, Sándor. 2014 [1930]. *Zendülők*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Rédai, Dorottya, Nagy Boldizsár, Borgos Anna, Lőrincz Noémi és Kardos Gábor (szerk.) 2020. *Meseország mindenkié*. Budapest: Labrisz Egyesület.
- Somorjai, Szabolcs (szerk). 2016. „Szexuális másság és kirekesztés.” *Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat* 17 (66): 1–164.
- Szerb, Antal. 1937. *Utas és boldvilág*. Budapest: Révai.
- Tábori, Kornél & Székely Vladimír. 2005. „Bűnös szerelem.” *Budapesti Negyed* 47–48.